

ali bo internet izpraznil javne mestne prostore?

zdravko mlinar

uvodnik
razstava
esej
docomomo
recenzija
prevodi

Uvod

Na tem mestu se poizkušam odzvati na vprašanja in izzive v zvezi s prostorsko organizacijo javnega življenja v informacijski dobi, ali pa vsaj izostriti ozaveščenost o njih, kot npr.:

Ali bo internet¹ izpraznil javne mestne prostore? Ali povečanje dostopnosti informacij, storitev in dobrin na domu hkrati pomeni slabitev javne mestne sfere? Zakaj je sploh še potrebna fizična prisotnost ljudi v mestnem središču oziroma v njegovih javnih prostorih? Zakaj še »hoditi v službo«, če mi omogočajo teledelo doma ali hoditi v urade, če lahko potrebne obrazce dobim in izpolnim doma na računalniku? Ali – hoditi v banko, če nam spletno, telefonsko in mobilno bančništvo ponujajo dostop od doma in »od kjerkoli 24 ur na dan, hitro, varno in udobno«!? Ali – na predavanja (na fakulteto), če predavatelj nudi vse potrebno gradivo na internetu? Zakaj naj bi obiskal turistično agencijo v mestu, če lahko prek interneta dobim potrebne informacije o potovanju in opravi rezervacijo hotela? Zakaj kupiti knjigo v knjigarni, če jo lahko kot »eknjigo« natisnem na domačem tiskalniku? Zakaj si ogledati razstavo slik v mestni galeriji, če so mi te slike z najpopolnejšo tehniko in visoko resolucijo na voljo na domačem ekranu? Zakaj naj bi še hodili v kino če imamo v svojem stanovanju televizijo, računalnik, »domači kino« idr.? Zakaj bi hodil v kavarno, kjer bi prebiral časopise, če pa si lahko privoščim, da vsaj svoje najbolj priljubljene dobivam na dom? Zakaj iti v cerkev, če je mogoče mašo spremljati preko TV? Zakaj naj bi se udeležil lokalne športne prireditve, če pa v istem času lahko spremljam (zame) najpomembnejši športni dogodek leta na domačem ekranu?

In tako bi lahko izpostavil še nadaljnja vprašanja, ki zadevajo npr. telenakupovanje, telemedicino, vključevanje v različne igre prek interneta, elektronsko-politično participacijo idr. Tudi značilne civilnodružbene pobude in protestne akcije se vse bolj uveljavljajo s pomočjo elektronskega komuniciranja oziroma v virtualnem prostoru.

O vsem tem je tudi v mednarodnem merilu še veliko nejasnosti, saj ne gre preprosto le za enosmerne spremembe; v praksi lahko hkrati razkrivamo primere, ki kažejo na »praznjenje« pa tudi na primere oživljanja teh prostorov. Nerazjasnjeno pa je tudi to, kdaj in v koliko gre pri tem za neizogibne dolgoročne procese, koliko pa za vlogo (lokalne) politike ter načrtovanja in za vlogo posameznikov, ki sledijo ali pa se spopadajo s temi spremembami!? Ali in kdaj se lahko urejanje prostora uspešno zoperstavi tehnološkim in tržno-ekonomskim trendom, ali pa s tem prevzema brezmiselno vlogo ludistov?

Gre torej za številne izzive v kontekstu informacijske dobe, ki terjajo odziv teorije in načrtovanja, tako z vidika prostorsko-fizičnih, kot prostorsko-družbenih razsežnosti teh sprememb. Na tem mestu se bom osredotočil na pojasnjevanje,

ki upošteva prav stičišča med sociologijo in arhitekturo oziroma urbanizmom in s teh zornih kotov poizkušal presojati aktualno prakso urejanja prostora ter nakazovati nekatere usmeritve zanjo v prihodnosti. Že v izhodišču pa izpostavljam, da gre pri tem na sploh za veliko zaostajanje, saj po prevladujoči miselnosti celo na zadevnih strokovnih področjih še ostajamo v predinformacijski dobi namesto, da bi v naprej opozarjali na tisto kar prihaja!

Kakšno je sploh razmerje in kako se spreminja razmerje med javnim/skupnim in zasebnim/individualnim: ali gre za »igro za ničelno vsoto« v smislu alternativnega izključevanja, ko več enega pomeni manj drugega; ali gre za dopolnjevanje ali za oboje hkrati?

V strokovni javnosti (arhitekturi, urbanizmu, sociologiji...) večinoma izstopa kritičen odnos do privatizacije javnih mestnih prostorov, vendar je pri tem bolj v ospredju omejevanje javnosti v nakupovalnih središčih in samoizključevanje bogatejših predelov mesta, v katerih si organizirajo lastno upravo, ali pa celo fizično zapirajo v »ograjena naselja« (gated communities). Na tem mestu pa se bom bolj osredotočil na razmerje med spremembami v javnih prostorih mesta in tistimi v domačem okolju; nekoliko razširjeno pa tudi na trikotnik dom – delovno okolje – javni prostori. Ilustrativno bom prikazal nekatere izkušnje iz istrskih obalnih mest.

Fizično ločevanje in informacijsko prežemanje

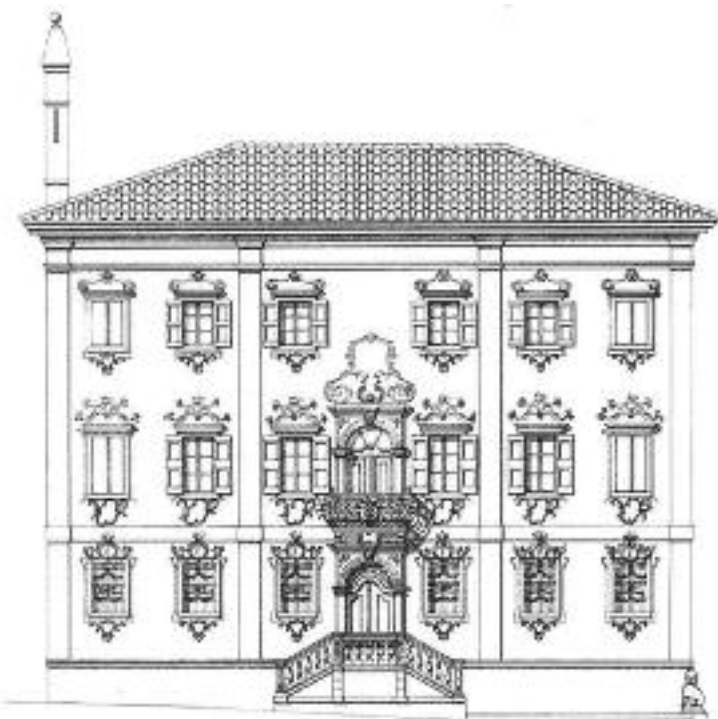
Ena od najpogostejših tem urbanizma pri nas in v svetu zadeva prizadevanja za »revitalizacijo« (starih) mestnih središč – in še posebej prav javnih prostorov. Hkrati pa ugotavljamo, da so uspehi teh prizadevanj zelo omejeni. Značilno je zlasti, da v posameznih primerih sicer dosežejo delne izboljšave, npr. fizično prenovo (stavbnih fasad, tlakovanje ulic, ipd.), hkrati pa ulice ali trgi vendarle ostajajo prazni, različne lokale zapirajo še naprej. Toda vse to dogajanje doslej ni bilo prvenstveno izzvano z razširjeno rabo informacijske komunikacijske tehnologije, temveč je bilo bolj spremeni pojav povečane dostopnosti na večje razdalje z avtomobilom in s tem koncentracije trgovine in drugih dejavnosti na mestnem obrobju in še zlasti v nakupovalnih središčih. Vpliv informatizacije je sicer že prisoten, ni pa še v vsej polnosti razpoznaven. Tudi v strokovni oziroma znanstveni literaturi pogosto naletimo na ugotovitve, da še nimamo pravih odgovorov na zastavljena vprašanja.

Četudi so pojavne oblike »praznjenja« zelo nazorne in izzivalne, pa se zdi, da odzivi nanje ostajajo preveč v konvencionalnih okvirih mišljenja in delovanja. Neopazno se zaobide nekatere temeljne, kvalitativne razlike med zakonitostmi, ki veljajo v fizičnem in tiste, ki veljajo v virtualnem prostoru, kot tudi dejstvo, da ta dva v vsakdanji življenjski praksi ne nastopata ločeno vsak zase, ampak se pojavljata v različnih kombinacijah in hibridih. Ob prevladujoči

pozornosti na fizične strukture grajenega okolja že iz tega sledi nagibanje k bolj izključujoči obravnavi kategorij javno – zasebno. Za informacije pa je značilno, da njihova prisotnost na enem mestu ne izključuje njihove prisotnosti kjerkoli drugod. Če jo torej pridobimo na dom, jo s tem eo ipso še ne izključujemo iz javnosti in obratno.

Futurist Alvin Toffler (1980) v svojem znamenitem delu *The Third Wave* tega ni (zadosti) upošteval, kar se kaže v njegovem enostranskem poudarjanju krepitve »domocentričnosti«. Le-ta pa je le ena od dveh hkratnih nasprotnih teženj. Tudi dom in domače ne obstaja zamejeno v svoji klasični obliki bivališča, temveč se hkrati uveljavlja težnja k vsepovsodnosti. Nova informacijsko komunikacijska tehnologija (tako z vidika razširjanja njene rabe kot glede na njen domet) presega enostavno polarizacijo in alternativo med domom in mestno javnostjo; nudi nam podlago (npr. kot »ubiquitous computing«) za sproščanje dogajanja v prostoru in času, ki se vse pogosteje uveljavlja z oznakami kot – kjerkoli in kadarkoli. Če k temu dodamo še kdorkoli in karkoli smo s tem že nakazali fluidnost, ki je značilna za mesto globalne informacijske dobe. Pri tem gre za družbeno okolje v katerem imamo vse manj opravka z utrjenimi strukturami, vse več pa z dogodki in dogajanja na različnih in spreminjajočih se prizoriščih. To pa pomeni, da s tem tudi presegamo čisto kategorialno delitev med bivališčem (kot tistim, ki zagotavlja zasebnost) in prizoriščem (zamejenim na javne mestne prostore). Podobno pa prihaja do sproščanja prostorske določenosti delovnega mesta, kar sta npr. Stone in Luchetti že 1985 l. predstavila v besedilu z naslovom: »Your office is where you are«. Šele če fizične razsežnosti javnih prostorov upoštevamo hkrati z družbeno vsebino je pred nami izhodišče za pravo razumevanje današnje problematike. Grajeno okolje z vidika informacijskih tokov vsaj relativno izgublja svojo vlogo in pomen – bodisi v pozitivnem ali negativnem smislu – ločnice med zasebnimi in javnimi prostori ali dejavnostmi. S pomočjo računalniške programske opreme lahko in po svoji volji selektivno pošiljamo oz. razširjamo, iščemo, pripuščamo ali izključujemo informacije določene vsebine. Ne gre več za frontalno in togo ločnico v smislu enkrat za zmeraj. Tudi domači prostori lahko glede na vsebino, prostor, čas, osebe in interes dobijo vlogo (pol-) javnih prostorov, kakršne so si v preteklosti lahko privoščile le bogate meščanske družine npr. v palačah naših obalnih mest. V njih so imeli tudi večje prostore, v katerih so lahko prirejali razna srečanja, koncerte, plese idr. (gl. npr. slavnostno dvorano v palači Besenghi degli Ughi)².

Vir: Šumi, 2007, str. 134, Foto Miran Kambič

Vir: Šumi, 2007, str. 134, Foto Miran Kambič

Današnja tehnologija pa vsaj v informacijskem pogledu omogoča vključevanje in izključevanje javnosti skoraj neodvisno od velikosti stanovanja oziroma bivališča. To nam potrjuje tudi vplivno delovanje dveh posameznic, Maje Bavdaž, ki iz svojega doma v Hrvatinih na lastno pobudo že več let organizira ulične prireditve v sklopu oživljanja mestnega jedra Kopra; podobno pa Natalija Planinc v Piranu (kar bom obravnaval še na drugem mestu).

Svojo pozornost za javno/skupno in zasebno/individualno lahko diferencirano in povezano upoštevamo glede na prostore in zadeve. Na splošno pričakujemo, da bodo javne zadeve obravnavane v javnih prostorih in zasebne zadeve v zasebnih prostorih. Toda v kontekstu informacijske dobe terjajo posebno pozornost ravno odstopanja od tega ustaljenega reda.

Danes ne moremo več preprosto slediti vzorom staro grške agore in rimskega foruma. Javne zadeve in delovanja postajajo zmeraj bolj raznovrstne, tako po vsebini, kot po številu udeležencev ter po prostoru in času njihovega pojavljanja. Vse to močno odstopa od nekdanj značilnega skupnega nastopanja na osrednjem mestnem trgu in v prav določenem času.³ Odstopanja so lahko v tem smislu, da je število udeležencev lahko tudi dosti manjše, tako da zlahka najdejo ustrezno lokacijo tudi v – namensko sicer – zasebnih bivalnih prostorih. Dostikrat pa je še večje kot bi se jih lahko sestalo v doslej razpoložljivih namenskih javnih prostorih znotraj določenega mesta, tako kot npr. prireditve posebnih glasbenih skupin z večstično udeleženci.⁴ Tako so morali opustiti Portoroško noč (številne motnje, pohojeni parki ipd.). Podobno tudi dirko »superhitnih morskih bolidov«;⁵ različno se ocenjuje tudi »Rumena noč« v Kopru.

Ta povečani razpon raznovrstnosti pa še zlasti omogoča nova informacijska tehnologija. Le-ta daje moč posamezniku ali majhni skupini, da lahko samostojno in na lastno pobudo organizirajo tudi množična srečanja (zborovanja, prireditve, proslave) udeležencev – tudi iz večje oddaljenosti – na izbranem prizorišču.

Eksperimentalno raziskovanje zasebnih in javnih digitalnih prostorov

Vse večja dostopnost interneta na domu povečuje možnosti za obravnavanje javnih zadev in sploh za pojavljanje javnosti tudi v domačih, stanovanjskih prostorih. V tem pogledu je ilustrativno eksperimentalno raziskovanje, ki so ga Stefan Junestrand, Ulf Keijer in Konrad Tollmar, Royal Institute of Technology, opravili v Stockholmu. Opirajoč se na delo (*Design Patterns*) Christopherja Alexandra so nakazali reševanje novih problemov do katerih prihaja na podlagi uvajanja informacijskih in komunikacijskih tehnologij v domove npr. z razločevanjem in razmejevanjem »zasebnih in javnih digitalnih prostorov« na podlagi video-posredovanih komunikacij v stanovanju.

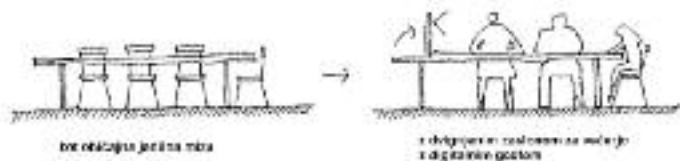
Z ustvarjanjem različnih con za video-posredovane komunikacije uporabnik lahko obvladuje zasebna in javna digitalna območja, tako da jih spreminja v

času in prostoru. S primerno ureditvijo delovnega prostora in video opreme lahko dosledno zameji vstopanje in izpostavljenost javnosti, tako da npr. osebe, ki se nahaja izza digitalnega prostora ali gre mimo drugi niti ne vidijo niti ne slišijo. Vhodne informacije v sistem slik in glasov so striktno zamejene na javno cono, »output« pa lahko doživljajo tudi v zasebni coni.

Vir: Junestrand, Keijer, Tollmar, Stockholm

Komunikacijska miza (comTABLE) ima zaslon, ki omogoča osebi iz oddaljenega kraja udeležbo pri obedu.

Vir: Junestrand, Keijer, Tollmar, Stockholm

Lahko gre tudi za sistem, ki ustvarja velik digitalni družbeni prostor. Na steni so izpostavljene velike krajinske slike, kamere zajemajo tako celotne slike kot približane dele, mikrofoni pa zajemajo celoten glas in glasove iz posebnih lokacij v sobi. To omogoča tudi bolj zaseben pogovor z oddaljeno osebo in skupino ljudi.

Vir: Junestrand, Keijer, Tollmar, Stockholm

Nerazjasnjeno bistvo problema! Eppure si muove!

Ali ob vseh, že uvodoma nakazanih izzivih, ki sicer nakazujejo, da se zmanjšuje potreba po fizični prisotnosti in shajanju v javnih mestnih prostorih, internet (IKT) vendarle ne more (v celoti) nadomestiti tega shajanja?⁶ Kateri so glavni vsebinski razlogi, ki tudi še v informacijski dobi terjajo fizično bližino med udeleženci in neposredno vključevanje v dogajanje? Ker to ostaja nerazjasnjeno, tudi v urbanizmu nimamo jasno opredeljenih usmeritev. Zato na tem mestu poizkušam številna fragmentarna opažanja bolj sistematično uvrstiti v štiri kategorije utemeljitev, ki jih je treba upoštevati tudi v arhitekturnem in urbanističnem načrtovanju mestnih prostorov:

1. Prostori za neformalno druženje; druženje kot vrednota

Pri nas gre za stek večih negativnih okoliščin, ki utesnjujejo možnosti sproščene neformalne družbe, katero ljudem že samo zase predstavlja vrednoto in ne le sredstvo za doseg nekaterih drugih ciljev. Tu je dediščina politične nezaupljivosti do vsakega nenadzorovanega druženja; graditev monofunkcionalnih stanovanjskih naselij; neveljavljeni etos sproščene in živahnega mestnega življenja; prevladovanje ozko racionalistične in profitne logike v odločanju idr. Šele v tem kontekstu oziroma na teh osnovah pa je potrebna presoja o vplivu informatizacije, ki fizično druženje bodisi dopolnjuje ali pa nadomešča z vključevanjem v virtualne prostore. Pri vsem tem pa v mednarodnem merilu vse bolj stopa v ospredje kritično spoznanje o osiromašnosti življenja človeka, ki je zamejen le na dom in delovno mesto. Urbani sociolog Ray Oldenburg (1989) je uvedel pojem »tretji prostor« (third place), ki že dve desetletji usmerja tudi pozornost urbanistov in arhitektov na prostore neformalne javne družbe. V tretjih prostorih se pogosto, prostovoljno, neformalno in z zadovoljstvom družijo posamezniki kot na »nevtralnem terenu«, brez obveznosti gosta ali gostitelja; tja lahko pridejo ali odidejo kadar hočejo in se zabavajo smislu francoskega »joi de vivre« v kavarni ali v bistroju. Gre torej za prostorsko umeščanje vrednotenja kakovosti življenja v mestnih naseljih/soseskah, ki ga je sicer v splošnejši obliki uveljavljal že Ivan Illich s svojim konceptom »conviviality«.⁷

Tako kot je planiranje (npr. v ZDA) prispevalo k uničenju lokalnega javnega življenja v predmestjih,⁸ tako naj bi danes prispevalo k družbeni vitalnosti in k uveljavljanju civilne družbe. Vendar pa računalnik na domu in »v službi« ni le tisti, ki izključuje človeka iz okolja, ampak hkrati tudi povečuje potrebo po »realnem« druženju v soseskah v starih in novih oblikah.

2. Dogodki in prizorišča

Drugo osnovo, ki bo tudi v bodoče še utemeljevala shajanje ljudi v javnih mestnih prostorih, prepoznavam v tem, da mesta nasploh postajajo »mesta dogodkov« (event city) in zabave (»entertainment machine«). Zavedi o tej preobrazbi pa se pri nas še ni uveljavila; niso jo še osvojili v sferah urbanističnega delovanja, ki se osredotoča na instrumentalno in na preračunljivo racionalno, ne posveča pa pozornosti igrivemu ali eksperimentalnemu, čustvom in občutkom (gl. tudi Schuster, 1998). Dogodki raznih vrst in vse bežno, priložnostno in kratkotrajno, kar ravno poživilja fizične strukture grajenega okolja in prehaja toge institucionalne okvire pa še preveč ostaja izven uradnih programov urejanja prostora.

Toda če internet po eni strani še pospešuje izgubljanje funkcij javnega mestnega prostora, hkrati lahko tudi prispeva k potrebni preobrazbi; npr. prispeva lahko k temu, da se knjigarna kot prodajalna spremeni in postane kulturno in družabno prizorišče. Ob tem ko npr. na Prešernovem trgu v Kopru zapirajo klasične trgovine, v njihovi soseščini Knjigarna Libris uspešno deluje še naprej, ker klasično prodajajo knjig – opirajoč se tudi na internet – dopolnjuje še s prirejanjem dogodkov, ki za obiskovalce predstavljajo posebno doživetje. Tako ne gre več le za prodajo knjig za denar, ampak npr. tudi za osebno srečanje z avtorjem ob izidu njegove knjige, za pogovore, glasbeno ali zabavno popestritev ipd. Sicer se pa – kot sem že nakazal – se nenehoma razširja raznovrstnost dogajanja, ki ga omogočajo nove oblike komuniciranja in dinamična organizacija le-teh, bodisi da gre za maloštevilne udeležence ali (glede na globalizacijo vse večkrat tudi za) velike spektakle.

Da fizična bližina in neposredna udeležba še naprej ohranjata pomembno vlogo pa je najbolj očitno v primerih, ko mladi navdušenci ne spremljajo pomembnega športnega dogodka na domači TV, ampak se zberejo skupaj pred velikim zaslonom v javnem prostoru.

3. Kompleksne zadeve terjajo prisotnost in (po-)svetovanje

Čim bolj kompleksne so zadeve/problemi, ki jih skušamo reševati, tem večja je potreba po (po-)svetovanju, fizični prisotnosti in bližini udeležencev na določeni lokaciji. Enostavnejša, ponavljajoča se in rutinska opravila pa je najlažje avtomatizirati in izvajati kjerkoli v prostoru. S tega zornega kota kdo se torej nakazuje tudi kakšne vsebine bodo še v naprej prisotne (tudi) v javnih prostorih mesta. Navzlic eksplozivnemu širjenju ponudbe različnih svetovalnih informacij na internetu, ali pa še z njihovo pomočjo, se –hkrati z avtomatizacijo – razširjajo tudi (po)svetovale aktivnosti z udeleženci iz bližnjega okolja ali iz vsega sveta. Pri tem gre tako za vsakdanje življenjske probleme kot za strokovno in znanstveno dejavnost, ki teži k inovativnim rešitvam. Nevezane na središče mesta pa so tudi občasna shajanja umetnikov, različne kreativne delavnice mladih idr. Navzlic internetu in vsej novi IKT so podjetja še vedno pripravljena financirati »znanstveni turizem«, ki hkrati poživlja javno sfero številnih mest in predstavlja osnovo za njihove kulturne in zabavne programe. Številna (frontalna) predavanja kot klasična oblika enosmerne komunikacije postajajo odvečna in jih ohranjamo v dosedanjem obsegu le še po inerciji. Hkrati pa zaostajamo v načrtovanju prostorov in opreme za manjše skupine in večsmerno komuniciranje, ki simbolizira (bolj) inovativno/ustvarjalno okolje. S tem ko se izobraževanje vse bolj prežema z raziskovanjem, se povečuje potrebe po prostorih za manjše omrežno povezane projektne skupine in različne »tematske skupine«, ne le znotraj (kampus) oz. prostorov določene univerze, ampak razpršeno na širšem območju. Ekonomsko znameniti »outsourcing« bi lahko ocenjevali tudi s tukaj nakazanega zornega kota.

4. Negibnost pred računalnikom in aktivna rekreacija v javnih prostorih

Čim bolj se širi informatizacija s svojo nematerialnostjo, tem bolj se zaostrojuje zahteve, ki terjajo tudi spremembe v fizičnem grajenem okolju. Prav ustvarjalni izobraženci oziroma »delavci znanja« z njihovimi dolgimi delovnimi dnevi pred računalniki – kot je to v navezavi na Silicijevo dolino obravnaval Richard Florida – še posebej potrebujejo v bližini lahko dostopno infrastrukturo za različne oblike aktivne rekreacije in sprostitve. Pri tem torej niso mišljeni prostori, v katerih bi se spet pojavljali v pasivni vlogi kot gledalci na množičnih športnih in drugih prireditvah; bolj potrebujejo intenzivno telesno razgibavanje v odprtih in zaprtih prostorih (plavanje, tek, peš hojo, kolesarjenje...), v mestu, ki je odzivno na njihove potrebe. S preseganjem coniranja se hkrati povečujejo možnosti za zblíževanje in »mešanje« bivalnih, delovnih in rekreacijskih prostorov in s tem za obogateno raznovrstnost življenja v mestu.

Sklepne misli

Opravljen analiza nas opozarja, da razširjena raba informacijske komunikacijske tehnologije ne vodi enostavno do enosmernih sprememb, ki bi le pospeševale »praznjenje« javnih mestnih prostorov. Jasnejše predstave o tem kar se dogaja nam omogočajo, da izostrimo naš aktivni odnos do preobrazbe prostorske organizacije življenja v javnih in zasebnih prostorih. Tu ne gre več za togo fizično opredeljeno ločnico, ampak za dinamiko bogatega in hkrati delikatnega prežemanja in izključevanja v vse bolj edinstvenih kombinacijah javnega in zasebnega, fizičnega in virtualnega, racionalnega in čustvenega, resnega in igrivega, bivališča in prizorišča. Če smo bili doslej bolj zamejeni na to, da smo – z zamudo in preveč splošno – le sledili posledicam tehnoloških sprememb, sem na tem mestu postavili v ospredje štiri vsebinske sklope, ki prav v kontekstu informacijske dobe nakazujejo možnosti in usmeritve za obogatitev življenja v mestu. Pa še odgovor na izhodiščno vprašanje: internet sicer odpravlja ali prenaša drugam določene funkcije oziroma dejavnosti, ki so bile doslej značilne za javne mestne prostore, toda z internetom te prostore lahko tudi oživljamo, vendar na nov način in z drugačno vsebino.

Literatura:

- Banerjee, Tridib (2001) The future of public space, *APA Journal*, Vol. 67, No. 1, 9-24
- Blenkuš, Matej (2003) Rehabilitacija javno-zasebnega, *Art.si*, junij, str. 64-67
- Feather, Frank (2003) Future living, Toronto, Warwick Publishing Inc.
- Fister, Peter, Roy Eugene Graham (2003) Old town Koper: Community conservation strategy, Mestna občina Koper
- Hočevnar, Marjan (2003) Razvoj Ljubljane – sociološko-urbanistični vidiki. V: Politea: civilne razsežnosti politike, ur. Ivan Hvala, Marjan Sedmak, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Društvo občanski forum, str. 24-29
- Jeraj, Dimitrij in Jelka Vintar (ur) (2004) K razvoju telecentrov v Sloveniji, Ljubljana, Bons
- Junestrand, Stefan, Ulf Keijer, Konrad Tollmar, Private and public digital spaces, Stockholm, Royal Institute of Technology
- Mlinar, Zdravko (2002) Tipologija zasebnosti in prostorsko-časovna organizacija bivanja, *Urbani izziv*, let. 13, št. 1, str. 61-66
- Mlinar, Zdravko (2008) Informatizacija, upravljanje in inovativnost v vsakdanjem življenjskem okolju, *Teorija in praksa*, let. 45, 1-2, str. 5-27
- Murko Matija (1972) Palača in patricijska hiša v Kopru, Zbornik za umetnostno zgodovino, Ljubljana, str. 23-45
- Oldenburg, Ray (1989) The great good place: cafe's, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts and how they got you through the day, New York, Paragon House
- Perossa, Mario (1998) Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre, Koper, knjižnica Annales 17
- Stone, Philip J. and Robert Luchetti (1985) Your office is where you are, *Harvard Business Review*, 63, Issue 2 (Mar.-Apr.) p. 102-117
- Santasiero, Ellen (2002) The third place: Essential for campuses and communities, *The Lawlor Review*, Fall 2002, p.10-13
- Schuster, Mark (1998) Ephemera, temporary urbanism and imaging, V: *Imaging the city*, Department of Urban Studies and Planning, MIT
- Sikiaridi, Elizabeth and Frans Vogelelaar (2000) The use of space in the information/communication age – processing the unplannable, Amsterdam, Workshop Rumtegebruik
- Šumi, Nace, et.al. (2007) Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem, Ljubljana, Arhitekturni muzej

Opombe:

- Internet jemljem kot poenostavljen izraz za informacijsko komunikacijsko tehnologijo (IKT).
- Žal pa je o tem malo znanega, saj so razpoložljivi opisi skoraj izključno omejujejo na umetnostno zgodovinske prikaze samih stavb, družabno življenje pa ne obravnavajo.
- Takšni tradiciji pa še danes sledijo, npr. v Slovenski Istri, ko prireajo šagre. Šagra je krajevni praznik na dan svetnika – zavetnika kraja (kateremu je posvečena cerkev), ko so odprta vrata vseh domov in se vsi prebivalci vključujejo v praznovanje.
- »Metalcamp« v Tolminu je eden od najbolj množičnih shodov ljubiteljev metal glasbe v Evropi, ki vsako leto preplavijo to mesto. Deset tisoč jih je letos (2008) sotorilo in parkiralo avtomobile na travniku ob mestu, toda njihova navzočnost je izstopala tudi na ulicah, v trgovinah in gostilnah; na njo so se pripravili tudi slaščičarji, peki, mesarji idr. Glasbo iz več kot kilometer oddaljenega prizorišča so do štirih zjutraj (lahko) slišali tudi domačini v mestu.
- Za dirko »superhitnih morskih bolidov« so pripravili okrog 10000 parkirnih mest na portoroškem letališču v pričakovanju 35000 obiskovalcev.
- Že vsaj dve desetletji potekajo razprave in raziskave npr. v zvezi s teledelom na domu – ali bodo telekomunikacije nadomestile potovanja ljudi; ugotovitve pa kažejo, da ne gre za preprosto nadomeščanje.
- Slovarski prevod za conviviality vključuje značilne sopomenke: prijetnost, sproščenost, prisrčnost, živahnost, prazničnost. Sicer pa so urbanisti, kot ugotavlja Banerjee (2001, str. 15) temu konceptu doslej posvečali zelo malo pozornosti.
- Oldenburg (1989, str. 85) ugotavlja, da topografija ameriških mest daje prednost tistim, ki so rajši sami zase in se zadržujejo doma ali pa obiskujejo prav ekskluzivna okolja.